

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Grondenrecht in een juridische overgangssituatie: Senegal: tussentijds rapport

Hesseling, G.S.C.M.

Citation

Hesseling, G. S. C. M. (1983). *Grondenrecht in een juridische overgangssituatie: Senegal: tussentijds rapport*. Leiden: Afrika-Studiecentrum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/8965>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/8965>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Afrika-Studiecentrum

GRONDENRECHT IN EEN JURIDISCHE OVERGANGSSITUATIE: SENEGAL
TUSSENTIJD'S RAPPORT

Gerti Hesselning

januari 1983

Afrika-Studiecentrum

GRONDENRECHT IN EEN JURIDISCHE OVERGANGSSITUATIE: SENEGAL
TUSSENTIJD'S RAPPORT

Gerti Hesseling

januari 1983

INHOUD

INLEIDING

1. DE EERSTE FASE VAN HET ONDERZOEK: DAKAR
 - 1.1. Voorgeschiedenis van de landhervorming
 - 1.2. De beginselen van de landhervormingswet
2. DE TWEEDE FASE VAN HET ONDERZOEK: DE CASAMANCE
 - 2.1. Onderzoek op regionaal niveau
 - 2.2. Grondbeheer in een semi-rurale omgeving: Ziguinchor
 - Het bestuurlijk-politieke bestel
 - Procedures tot landverwerving
 - (Her-) verkaveling
 - Detailstudie van één bepaalde wijk
 - 2.3. Casus:
 - Grensconflicten tussen buurdorpen
 - Individuele grondenrechtconflicten
 - Ambtenaren en stadsbewoners
3. SAMENVATTING VAN DE ANTROPOLOGISCHE CASE-STUDY IN DIATOCK
4. DIVERSEN
5. PROGRAMMA VOOR DE DERDE ONDERZOEKSFASE: FEBRUARI-APRIL 1983
6. CONCLUSIE: DE AANSLUITING TUSSEN DE JURIDISCHE EN DE ANTROPOLOGISCHE KANT VAN HET ONDERZOEK

BIJLAGEN:

1. In Dakar bezochte personen en instellingen
 - 1a. Overzicht van de bestuurlijke indeling van Senegal
2. Overzicht van de bestuurlijke eenheden in de Casamance, waar gesprekken werden gevoerd met préfets, sous-préfets en leden van de conseil rural
3. Overzicht van de communautés rurales in de Casamance (met kaart)
4. In Ziguinchor bezochte personen en instellingen
5. Rapporten etc. tot dusver uit dit onderzoek voortgekomen

INLEIDING

Het onderzoek "Grondenrecht in een juridische overgangssituatie: Senegal" wordt uitgevoerd door twee onderzoekers: een juriste (Dr. Gerti Hesselning, verbonden aan het Afrika-Studiecentrum) en een antropoloog (Drs. Menno Sypkens Smit, uitgezonden door WOTRO). De begeleidingscommissie bestaat uit Dr. E.A.B. van Rouveroy van Nieuwaal en Dr. W.M.J. van Binsbergen. Het veldwerk in Senegal is gestart in maart 1982. De antropoloog is vanaf dat moment gevestigd in een Dioladorp in Neder-Casamance (Diatock). Over zijn aandeel in het onderzoek heeft hij in afzonderlijke verslagen gerapporteerd.

Dit verslag betreft voornamelijk de juridische component van het onderzoek. Vorige verslagen van mijn hand verschenen in januari 1982 en in april 1982 (vgl. bijlage 5). In dit verslag wordt een overzicht gegeven van de periode april tot en met december 1982. Deze periode valt uiteen in twee fasen: een fase van documentatie en archiefonderzoek in de nationale hoofdstad Dakar (afgesloten half juli), en het onderzoek op regionaal en plaatselijk niveau, verricht in en vanuit de regionale hoofdstad van de Casamance, Ziguinchor.

Ter herinnering herhaal ik hier de centrale probleemstelling en de doelstelling van het onderzoek, alsmede de argumentatie van de keuze van Senegal als onderzoeksgebied.

De centrale probleemstelling behelst een onderzoek naar de aard en de ontwikkeling van de interactie tussen verschillende systemen van grondenrecht in het hedendaagse Senegal: enerzijds het grondenrecht zoals dat in diverse vormen bestaat op lokaal niveau, en anderzijds het moderne nationale systeem van grondenrecht zoals gedefinieerd binnen de Senegalese staat, met name door de Loi sur le domaine national van 1964.

De doelstelling is een bijdrage te leveren aan het inzicht in een problematiek die enerzijds, wetenschappelijk, in het centrum staat van de hedendaagse studie van het recht en de staat in Afrika (rechtspluralisme; politieke en sociale incorporatieprocessen); en die anderzijds, vanuit een oogpunt van maatschappelijke relevantie, zeer nauw verbonden is met de landbouwproductie als voornaamste economische activiteit op het platteland in Senegal.

Een belangrijke overweging om het onderzoek in Senegal uit te voeren was dat beide onderzoekers reeds eerder in dat land onderzoek hadden verricht, dat zeer goed aansluit bij het huidige project. Dit biedt de mogelijkheid aan het onderzoek de nodige politieke en historische dimensie te verlenen. De keuze is op de Casamance gevallen omdat het in de verwachting ligt dat juist in deze vruchtbare streek met zeer specifieke traditionele grondenrechtssystemen, de door de staat te entameren land- en tuinbouwprojecten tot een botsing kunnen leiden tussen het traditionele grondenrecht en de nationale landhervorming.

1. DE EERSTE FASE VAN HET ONDERZOEK: DAKAR

De periode van 5 april (datum waarop het vorige verslag werd afgesloten) tot half juli is vooral besteed aan het verzamelen van materiaal op het gebied van grondenrecht en de bestuurlijke hervorming, en aan het leggen van contacten met personen en instellingen in Dakar en elders die zich met dezelfde of aanverwante problematiek bezig houden (zie bijlage). Deze periode werd onderbroken voor een kort verblijf in Nederland voor overleg met de leden van de begeleidingscommissie. Tijdens dit verblijf verdedigde ik ook mijn proefschrift aan de Universiteit van Amsterdam.

De documentatie omvat verschillende categorieën:

- wet- en regelgeving;
- rapporten, circulaires, verslagen van bijeenkomsten, voorlichtingsmateriaal, kaarten, foto's, enz.;
- wetenschappelijke studies ter aanvulling van de bibliografie.

Het verzamelen van dit materiaal is een bijzonder tijdrovende aanpak geweest. Zo houden minstens twintig overheidsinstellingen zich direct of indirect met de administratieve en grondenrechtelijke hervorming bezig. Het materiaal is nergens op een enigszins systematische wijze geconcentreerd. Een tweede probleem is het feit dat de meeste documenten in een te kleine oplage worden gemaakt; zij zijn dus zeer snel "uitverkocht", hetgeen veel speurwerk en veel tijd (en geld-) verlies voor kopiëren betekent.

Om een eerste indruk te geven van het verzamelde documentatiemateriaal, volgt hieronder een kort overzicht van de voorgeschie-

denis van de landhervorming, en behandel ik de beginselen van de landhervorming van 1964, en van de bestuurlijke hervorming van 1972.

1.1. Voorgeschiedenis van de landhervorming

Voor een beter begrip van de huidige situatie werd eerst de geschiedenis voorafgaand aan de landhervorming bestudeerd, vanaf de koloniale periode toen de Franse wetgever herhaalde pogingen ondernam om greep te krijgen op het beheer van de grond in Senegal (en in de overige A.O.F. landen).

In 1830 werd in Senegal de Franse Code civil ingevoerd. Artikel 544 van dit Wetboek, dat het eigendom regelt, was echter slechts van toepassing wanneer er Fransen bij de transactie betrokken waren. Dit stelsel was met andere woorden slechts van belang in de kuststreek (Gorée en St. Louis, en later ook Rufisque en Dakar). Voor de inwoners op het platteland had de invoering van de Code civil nauwelijks consequenties. De wetgeving uit het midden van de negentiende eeuw stelde de inheemse bevolking in staat hun traditionele rechten op grond om te zetten in eigendomsrechten in romeinsrechtelijke zin (absoluut eigendomsrecht). Er werd nauwelijks gebruik van gemaakt; slechts een enkele godsdienstige leider met vooruitziende blik en goede contacten met de koloniale overheid, trachtte op deze wijze zijn grondbezit veilig te stellen. Begin twintigste eeuw werd een stelsel ingevoerd, geïnspireerd op de Torrens Act, waardoor het mogelijk werd rechten op grond in te laten schrijven in een register, het "livre foncier". Ook toen stonden de Franse rechtsbeginselen centraal. In 1925, 1926, 1932, 1933 en 1935 werden de diverse wettelijke regelingen met betrekking tot grond op soms tamelijke tegenstrijdige wijze aangevuld. De laatste poging van de koloniale wetgever om het beheer van de grond te reguleren dateert van 1955 en wordt wel "le texte foncier le plus colonialiste et le plus paternaliste que l'A.O.F. ait jamais connu" genoemd (Moleur 1982: 51).^{*} Een belangrijk begrip dat bij dit alles

* Dit stuk werd geschreven tijdens een tussentijds verblijf in Nederland, waar ik uiteraard niet over mijn volledige velddocumentatie kon beschikken. Vandaar dat van de met * gemerkte citaten en verwijzingen van dit rapport de bibliografische details vooralsnog ontbreken.

voortdurend een rol speelde was het stelsel van de "terres vacantes et sans maître", waardoor (tijdelijk) onbebouwde grond zonder problemen aan de staat kon toevallen.

Alle pogingen van de Franse wetgever om de boeren te interesseren voor de één of andere vorm van registratie van grondenrechten, teneinde controle te krijgen op het beheer van de grond en de volksrechtelijke stelsels met betrekking tot grond geleidelijk terug te dringen, leden schipbreuk. De boeren zagen de noodzaak van registratie niet in; zij waren ervan overtuigd dat hun rechten voldoende verzekerd waren volgens de lokaal geldende rechtsregels. Het Franse wetboek en de koloniale wetgeving stonden vol begrippen die volkomen vreemd waren voor de Afrikaanse boeren, en de procedures voor registratie waren ingewikkeld, terwijl de kosten hoog waren.

Reeds in 1958, dat wil zeggen nog vóór de officiële onafhankelijkheid, begrepen de toekomstige leiders van Senegal dat het grondenrechtstelsel in het kader van een algemeen ontwikkelingsbeleid volledig hervormd zou moeten worden. Er werd een Comité interministériel d'études pour une réforme foncière in het leven geroepen. De werkzaamheden van dit comité werden in 1960 overgenomen door een Commission de réforme foncière, een subcommissie van het Comité d'études économiques. Van meet af aan heeft men de mogelijkheid van rechtspluralisme - het naast en boven elkaar bestaan van verschillende, moderne en volksrechtelijke grondenrechtstelsels - van de hand gewezen. Er zou een nationaal eenheidsrecht met betrekking tot de grond moeten komen. In 1964 werd de Loi sur le domaine national aangenomen, spoedig aangevuld met een aantal toepassingsdecreten en ministeriële circulaires en richtlijnen. Men verwachtte veel van deze hervorming, getuige het volgende citaat: "(cette réforme) doit réactiver le principe communaliste, base de l'éthique de la nation, une des composantes de la Négritude". * In elk geval hoopte men binnen enkele jaren de grondenrechtssituatie in heel Senegal volledig in kaart te brengen en te beschikken over een eenvormig rechtstelsel.

In de volgende paragraaf zal ik de beginselen van de landhervormingswet kort weergeven.

1.2. De beginselen van de landhervormingswet

De Loi sur le domaine national, die in 1964 werd aangenomen, bestaat uit 17 artikelen. Tussen 1964 en 1982 werden daaraan echter tientallen toepassingsdecreten, "arrêtés", circulaires en andere teksten van regelgevende aard aan toegevoegd. Een uitvoerige, rechtswetenschappelijke analyse van dit materiaal valt buiten het kader van dit verslag. Ik volsta met enkele grote lijnen.

Aan de wet van 1964 lagen twee argumenten ten grondslag:

- Wilde de Senegalese staat buitenlandse investeerders aantrekken, dan moest zij deze investeerders de zekerheid kunnen geven dat de plaatselijke bevolking geen rechten op grond zou opeisen. De staat moest dus toezicht krijgen op de verdeling van de grond.
- Hoewel de inheemse rechtssystemen ten aanzien van grond ongeschikt werden geacht voor een moderne economische ontwikkeling, had de Senegalese overheid lering getrokken uit de ervaringen van de koloniale wetgever. De nieuwe wetgeving zou, in elk geval op papier, moeten aansluiten bij de Afrikaanse traditie, wat dat ook moge zijn. Senghor wees in een toespraak die hij hield bij de introductie van de nieuwe wet, op het socialistische karakter van de hervorming. Het burgerlijke begrip van grondeigendom, zoals dat in de Franse Code civil stond, werd niet overgenomen. De hervormingswet was een voorbeeld van "negerafrikaans" recht, omdat de Staat de functie van de vroegere lamanes (grondvoogden) zou overnemen en deze functie vervolgens zou delegeren aan plaatselijk gekozen instellingen. De wet was duidelijk geïnspireerd op de - als ongewenst beschouwde - situatie in één bepaald gebied van Senegal: het aardnotenbekken, waar de economische macht van de islamitische maraboets groot is, en waar een specifiek volksrechtelijks systeem ten aanzien van grond bestond, dat van de Wolof.

In feite kwam de nieuwe wet op het volgende neer:

1. traditionele rechten op grond die niet waren geregistreerd, moeten verdwijnen;
2. alle transacties met grond zullen voortaan vastgelegd moeten worden;
3. bestaande rechten op grond, ook eigendomsrechten, zouden gerespecteerd worden als ze binnen een bepaalde tijd werden geregistreerd. Daarna kunnen er geen nieuwe eigendomsrechten ontstaan;

4. het leven van de boerenbevolking mocht niet te veel en te bruusk verstoord worden. De wet zou dus geleidelijk ingevoerd worden, te beginnen in het aardnotenbekken.

Ik zal nu kort de inhoud van de wet weergeven:

1. Er wordt een domaine national ingesteld waarvan de Staat de beheerder is. Het begrip domaine national wordt negatief geformuleerd: "toutes les terres non-immatriculées"^{*}, hetgeen wil zeggen dat wanneer de rechten op een bepaald stuk grond niet binnen zes maanden na het van kracht worden van de wet zijn geregistreerd, dat perceel automatisch onder de domaine national valt. In de praktijk is ca. 90% van het Senegalese grondgebied domaine national. Aansluitend bij een problematiek die voor het eerst aan de orde is gesteld door Ter Haar (De Indonesiër en zijn grond) kunnen wij stellen dat nu door deze wet de Senegalese staat, ten aanzien van grond en de rechten daarop, in zijn totaliteit rechtsgemeenschap is geworden. Ook het beginsel van grondonteigening ten behoeve van het algemeen belang valt binnen deze zienswijze. Daarmee is een tegenstelling ingebouwd met de traditionele dorpsgemeenschap, die vanouds, volksrechtelijk, als rechtsgemeenschap fungeerde.
2. Het domaine national wordt in vier categoriën ingedeeld:
 - zones urbaines
 - zones classées (voornamelijk bossen)
 - zones de terroirs (de belangrijkste categorie: grond die bij de boeren in gebruik is)
 - zones pionnières (gebieden die nog niet in exploitatie gebracht zijn en waar de Staat zelf landbouwprojecten kan entameren).
3. De Staat wordt dus beheerder van bijna alle grond in Senegal. Om te kunnen ingrijpen moet de Staat echter het algemeen belang opvoeren. Met dat doel is in 1966 een onteigeningswet aangenomen, die sindsdien vele malen is gewijzigd.
4. In eerste instantie blijft alles bij het oude: de boer houdt het gebruiksrecht op grond voor zover en zoals hij de grond kan bewerken; hij hoeft voor dat gebruiksrecht niet te betalen. Na zijn dood kunnen zijn erfgenamen een verzoek indienen om dat gebruiksrecht over te nemen.
5. De taken van de Staat als beheerder van de grond worden gedelegeerd aan een plaatselijk bestuurlijk college, de conseil rural.

Om allerlei redenen gebeurde er tot 1972 weinig. Er werd alleen in de omgeving van Thiès voorzichtig geëxperimenteerd en de ervaringen daar waren niet onverdeeld positief.

Na drie jaar voorbereiding werd in 1972 een bestuurlijke hervorming doorgevoerd, waardoor de Loi sur le domaine national geleidelijk aan in de verschillende regio's effectief kon worden.

In de volgend paragraaf ga ik nader in op deze bestuurlijke hervorming.

1.3. De beginselen van de bestuurlijke hervorming

Ter ondersteuning van de landhervormingswet worden in 1972 twee nieuwe wetten aangenomen:

- la loi relative à l'organisation territoriale, een wet die de indeling van het grondgebied van Senegal in verschillende bestuurlijke eenheden regelt;
- la loi relative aux communautés rurales, waarin één van die bestuurlijke eenheden geregeld wordt.

Ook deze wetten worden nader uitgewerkt in diverse decreten en andere teksten van regelgevende aard.

De doelstelling van deze bestuurlijke hervorming is driedelig:

- territoriale deconcentratie door de bevoegdheden van bepaalde, lokale bestuursambtenaren te vergroten;
- decentralisatie door de invoering van bestuurlijke eenheden aan de basis;
- participatie van de bevolking, die de leden van het laagste bestuurscollege rechtstreeks verkiest.

De bestuurlijke indeling van Senegal ziet er thans als volgt uit: Er zijn 8 regio's, bestuurd door een gouverneur, die zetelt in de regionale hoofdstad. Elke regio (met uitzondering van de regio Cap Vert) is onderverdeeld in departementen; een departement wordt bestuurd door een préfet, die in de departementale hoofdstad gevestigd is. In totaal zijn er 30 departementen. Elk departement is vervolgens weer onderverdeeld in gemeenten en arrondissementen. In 25 van de 33 gemeenten die Senegal rijk is, staan een gekozen burgemeester en stadsbestuur aan het hoofd; in de regionale hoofdsteden is daarboven een benoemde administrateur geplaatst. Arrondissementen tenslotte zijn onderverdeeld in communautés rurales. Hoe deze

communautés rurales functioneren, en vooral in welk opzicht zij met de landhervorming te maken hebben, wordt in genoemde Loi relative aux communautés rurales geregeld.

In de wet wordt deze bestuurlijke eenheid als volgt gedefinieerd: "La communauté rurale est une entité composée d'un certain nombre de villages appartenant au même terroir, unis par une solidarité résultant du voisinage ayant des intérêts communs et pouvant trouver des ressources nécessaires à leur développement"^{*}. Met andere woorden het gaat om een aantal buurdorpen met gemeenschappelijke belangen, die over voldoende economische hulpbronnen kunnen beschikken om zich te ontwikkelen... en op grond daarvan zouden deze buurdorpen solidair met elkaar moeten zijn!

Elke communauté rurale kiest een rurale raad: 2/3 van de leden worden direct door de dorpelingen gekozen en 1/3 van de leden worden aangewezen door representatieve sociaal-economische organisaties, zoals coöperaties, vrouwen- en jeugdverenigingen. De leden moeten in de communauté rurale wonen. Zij worden voor vijf jaar gekozen. De voorzitter, die uit hun midden wordt gekozen, beschikt over speciale bevoegdheden. Kernpunt in dit kader is dat de rurale raden op het platteland belast worden met het beheer en de (her)verdeling van grond. De raad kan, al of niet op verzoek, grond toewijzen, maar eveneens besluiten iemand het gebruiksrecht op grond te ontnemen, indien deze grond naar het oordeel van de raad niet of niet voldoende bewerkt wordt. Verder stelt de raad een eigen begroting op en overlegt voor welke ontwikkelingsprojecten de gelden van de rurale belasting gebruikt kunnen worden.

Veel echte bevoegdheden heeft de raad echter niet, want alle besluiten moeten worden goedgekeurd door de sous-préfet, het hoofd van het arrondissement waaronder de communauté rurale valt. Die sous-préfet staat onder strikt toezicht van zijn superieuren, dat wil zeggen in laatste instantie van de centrale overheid in Dakar.

Zoals gezegd behoeft het in Dakar verzamelde primaire en secundaire materiaal een diepgaander en gedetailleerdere bestudering. Niettemin bleek uit het materiaal en uit gesprekken met deskundigen dat beide hervormingen een aantal gevaren en problemen met zich meebrengen. In willekeurige volgorde noem ik er een aantal:

- Hoewel het nationale dagblad en de radio veel ruimte en tijd besteden aan de communautés rurales, is er van een goede voorlich-

- ting aan boeren en aan leden van de conseil rural geen sprake geweest. Het gevaar bestaat dan ook dat niet de boeren en de boerengemeenschappen het meest profijt hebben bij de hervorming, maar de vertegenwoordigers van een toch al geprivilegieerde klasse (ambtenaren, mensen in de vrije beroepen en in het algemeen geletterden met enige stadservaring).
- Ondanks de verwijzingen naar "de" Afrikaanse traditie, ontkent de landhervorming het vermogen van traditionele grondenrechtssystemen tot aanpassing aan sociaal-economische ontwikkelingen. Door een aantal instituties die binnen het volksrecht bestonden, resoluut buiten te sluiten, werden inderdaad enkele misstanden uit de weg geruimd (zoals het systeem van de lamanes en de tien-den bij de Wolof). Een goede vergelijkende studie van de verschillende, in Senegal bestaande, grondenrechtssystemen heeft niet plaats gevonden, zodat de goede elementen binnen het volksrecht dreigen te verdwijnen en de nauwe samenhang tussen rechtsnormen en de socio-verwantschappelijke structuur van de verschillende bevolkingsgroepen wordt verbroken. De boeren zouden daar wel eens het slachtoffer van kunnen worden.
 - Bij de indeling van de communautés rurales is weinig rekening gehouden met culturele verscheidenheid en met rivaliteit tussen dorpen. Te grote interne tegenstellingen binnen een conseil rural belemmeren een evenwichtig beleid.
 - De raden zouden te weinig bewegingsvrijheid hebben en het toezicht van de Staat wordt verstikkend genoemd. Hoewel het feit dat de leden van de conseil rural rechtstreeks door de bevolking gekozen worden in beginsel democratisch is, dreigen de raden een speelbal te worden van de nationale politieke clan-strijd. Zij zijn soms niet meer dan een afdeling van de Parti Socialiste, waar politieke belangen voorrang hebben boven sociaal-economische belangen. Dit is een problematiek die nauw aansluit bij die van Abel in Informal Justice (New York: Academic Press, 1982).
 - De président du conseil rural dreigt in een rolconflict te geraken: hij is een politiek figuur als vertegenwoordiger van de partij; hij heeft een administratieve, bestuurlijke functie als vertegenwoordiger van de sous-préfet; en hij dient de belangen van de bevolking te behartigen.
 - Tenslotte wordt de bestuurlijke constructie aan de basis erg zwaar en log genoemd.

Tot zover de problematiek zoals zij zich bewust aan de informanten voordoet. Er blijven uiteraard aspecten die zij niet bewust percipiëren, of waarover zij met een buitenstaander/onderzoeker niet openlijk van gedachte wisselen. Zo worden de etnische problemen in de samenstelling en het functioneren van de conseils ruraux ontkend. Ik kom hierop terug in de conclusie.

2. DE TWEEDE FASE VAN HET ONDERZOEK: DE CASAMANCE

Na deze oriëntatie op nationaal niveau werd het terrein van onderzoek verplaatst naar de regio, dat wil zeggen naar Ziguinchor, de hoofdstad van de Casamance.

Helaas moest ik onmiddellijk na aankomst in Ziguinchor terug naar Dakar in verband met een dodelijk ongeluk van mijn gastheer aldaar. Vervolgens leverde het feit dat de antropologiestudenten van de V.U. dit jaar voor het eerst hun leeronderzoek in de Casamance verrichtten tamelijk onverwacht enige strubbelingen op, die echter in het belang van het onderzoek voorlopig "in de ijskast werden gezet".

De eerste weken in Ziguinchor werden besteed aan de volgende activiteiten:

- huisvesting;
- een (zonodig hernieuwde) kennismaking met diverse instanties en personen in Ziguinchor en omgeving;
- enkele korte oriëntatiereizen in de regio (ontwikkelingsprojecten waarbij grond betrokken is, zoals de aanleg van dammen en wegen, en land- en tuinbouwprojecten, dorpen waar voor ons project relevant onderzoek verricht is, het dorp Balingor om de initiatiefeesten bij te wonen die daar eens in de vijfentwintig jaar plaats vinden);
- intensief werkoverleg met Menno Sypkens Smit. Als voorbereiding had ik, in de vorm van vragen, 20 bladzijden commentaar geschreven op zijn tussenrapport. Daarin werden de rechtsantropologische en verwantschapsantropologische implicaties van het tot dan toe verzamelde materiaal geformuleerd, in een poging om tot nieuwe hypothesen te komen voor verder onderzoek. Ook mijn eigen materiaal, in Dakar verzameld, werd op deze wijze bewerkt, hetgeen eveneens zo'n 20 bladzijden met vragen opleverde. Alle vragen

werden vervolgens verwerkt tot een in rubrieken onderverdeeld kaart-systeem. In het verdere verloop van het onderzoek werd het kaart-systeem voortdurend aangevuld en werden de resultaten aan het systeem getoetst. Een en ander leidde tevens tot een hernieuwde afstelling van de beide "poten" van het onderzoek op elkaar.

Het onderzoek speelde zich vervolgens tegelijkertijd op twee niveau's af: op het platteland en in de stad Ziguinchor. Tevens werd een begin gemaakt met de bestudering, op de griffie van de rechtbank te Ziguinchor, van de dossiers met betrekking tot grondenrechtconflicten. Ik zal deze drie onderwerpen achtereenvolgens behandelen.

2.1. Onderzoek op regionaal niveau

De Casamance was één van de laatste regio's van Senegal waar de land- en de bestuurlijke hervorming daadwerkelijk werden doorgevoerd.

De bestuurlijke indeling van de Casamance is als volgt: er zijn 6 departementen, 19 arrondissementen en 68 *communautés rurales*. In de streek waarop het onderzoek zich concentreert, de Basse Casamance, zijn 3 departementen, 8 arrondissementen en 25 *communautés rurales*. Op 25 maart 1979 werden in de verschillende *communautés rurales* verkiezingen gehouden. Vrijwel overal behaalde de regeringspartij, de Parti socialiste, de overwinning, zodat thans in 65 van de 68 *conseils ruraux* alle gekozen leden tot de P.S. behoren. In de overige drie *communautés* was de enige in het parlement vertegenwoordigde oppositie-partij, de Parti Démocratique Sénégalais, de overwinnaar; de gekozen leden van de raden in deze drie *communautés* behoren dus allen tot de P.D.S.

In eerste instantie werden basisgegevens verzameld van 19 *communautés rurales*, waarvan 14 in de Basse Casamance. Daarnaast werden 4 *préfets* (hoofden van departementen) bezocht, dat wil zeggen alle drie de *préfets* van de Basse Casamance en de *préfet* van het naburige departement Sédhiou. Tenslotte werden vraaggesprekken gevoerd met 6 *sous-préfets* (hoofden van arrondissementen), waarvan 5 in de Basse Cassamance. Op basis van deze eerste indrukken werden langdurige en uitputtende interviews gehouden met 3 *sous-préfets* en 3 *présidents de conseil rural*. Daar werden - voor zover bestaand en

voorzover toegestaan - ook de archieven geraadpleegd (voor een overzicht, zie bijlage).

De gesprekken werden om verschillende redenen niet op de band opgenomen. Het lijkt onmogelijk om in een zo korte tijd een zodanige vertrouwensrelatie met ambtenaren op te bouwen dat de aanwezigheid van een cassetterecorder niet stoort. In de tweede plaats blijkt de landhervorming een zeer gevoelige kwestie te zijn. Bovendien is het politieke klimaat in de Casamance momenteel tamelijk onrustig. Dat is altijd al min of meer het geval geweest door de geïsoleerde ligging ten opzichte van het politieke en economische centrum van Senegal, en door de sterke - onder meer etnische - bindingen met Gambia en Guinée-Bissau. Die onrust is in verband met de komende parlements- en presidentsverkiezingen op 27 februari 1983 toegenomen.

Hoewel het te vroeg is voor definitieve conclusies, zijn er enkele ontwikkelingen te signaleren en voorlopige conclusies te trekken. Wij raken hier vooral aan het theoretisch zo interessante terrein van het rechtspluralisme in Afrikaanse samenlevingen. Bij de uitwerking en publicatie zal het hieronder weergegeven materiaal dan ook in die context geplaatst en geanalyseerd worden. Voorlopig springen vooral de volgende punten in het materiaal in het oog:

- Zoals verwacht is de kennis van de land- en de bestuurlijke hervorming onder de leden van de conseil rural beperkt.
- De voornaamste activiteit van de conseils ruraux is de toewijzing van grond, en de jaarlijkse goedkeuring van de - door de sous-préfet opgestelde - begroting.
- Er heerst onder de leden van de conseils ruraux een grote ontevredenheid over het ontbreken van enige financiële vergoeding voor hun werkzaamheden en van medewerking van hogere instanties.
- Bepaalde dorpshoofden blijken de rol van de conseils ruraux bij het beheer van de grond niet te accepteren.
- Er bestaat in het algemeen veel weerstand tegen de hervorming, met name onder de Diola, de grootste bevolkingsgroep van de Casamance.
- Er dreigt op verschillende plaatsen een eigensoortig grondenrecht te ontstaan, soms variërend per conseil rural, samengesteld uit elementen van volksrecht, islamitisch recht en modern recht en vermengd met persoonlijke interpretaties van de wetgeving.

Deze stand van zaken maakt het in principe mogelijk (en dat is van

groot theoretisch en praktisch belang) dat er per communauté rurale een ander, in bepaalde opzichten uniek lokaal volksrecht zich kan ontwikkelen. Het ligt voor de hand ten aanzien van dit punt het dorp Diatock als toetssteen te gebruiken - daarvan is immers de algemene situatie ons het best bekend. Daarnaast zijn op dit punt al gegevens voorhanden van het peri-urbane dorp Trankil. Hier zien wij naast elkaar en in onderlinge beïnvloeding optreden: het traditionele diola-volksrecht ten aanzien van grond; een neo-traditionele aanpassing van dat volksrecht, waarin ruimte ontstaat voor landverhuur aan vreemden, en vreemden zelfs grondeigenaren kunnen worden; en ten derde functioneert hier - veel duidelijker al dan in Diatock - de Loi sur le domaine national van 1964, vorm gegeven door een conseil rural die op vele punten in het dorpsleven zijn invloed doet gelden. De interactie tussen deze drie systemen levert een eigensoortig lokaal pluralisme op dat misschien in hoge mate specifiek is voor het dorp Trankil.

- De verschillende instanties die vroeger en nu bij de beslechting van grondenrechtconflicten betrokken zijn (geweest) spelen elkaar voortdurend de bal toe, waardoor conflicten lange tijd onbeslist blijven en litigieuze gronden niet bebouwd kunnen worden.
- de conseils ruraux worden door de burgers benaderd voor zaken waar zij niet bevoegd toe zijn, waardoor concurrentie ontstaat met de officiële rechterlijke instanties.
- Ambtenaren en stadsbewoners trachten op het platteland grond toegewezen te krijgen via de conseils ruraux om daar fruitplantages en tuinbouwprojecten te starten. Dit laatste aspect is met name duidelijk in het département de Ziguinchor. Vanuit de stad wordt zeer grote druk uitgeoefend op de grond in de omgeving. De kennis over de procedures ter verwerving van het land lijkt in de omgeving van de stad groter dan in de meer geïsoleerd liggende communautés rurales. Ook de zeer snelle groei van Ziguinchor maakt het noodzakelijk dat er in de omgeving grond gekocht, gehuurd of op een andere wijze verworven wordt door de vele grote families die in hun levensonderhoud moeten voorzien. Aangezien het percentage inwoners van Ziguinchor met een geregeld geldinkomen zeer klein is, is de meerderheid gedwongen zelf voedselprodukten te verbouwen.

Op al deze punten beschik ik over uitvoerig casusmateriaal. Met deze problematiek ben ik aangekomen bij het volgend onderwerp: grondbeheer in Ziguinchor.

2.2. Grondbeheer in een semi-rurale omgeving: Ziguinchor

Van de 33 gemeenten in Senegal bevinden 6 zich in de Casamance; drie daarvan zijn te vinden in de Neder-Casamance, te weten Ziguinchor, Bignona en Oussouye. Ziguinchor is zowel regionale hoofdstad (dat wil zeggen dat er een gouvernance is, waar een gouverneur zetelt), als departementale hoofdstad (er is een préfecture waar een préfet zetelt); Bignona en Oussouye zijn beide departementale hoofdsteden.

Hoewel dat niet in het oorspronkelijke onderzoeksprogramma was opgenomen, heb ik lopende het onderzoek besloten de vraag te bestuderen hoe in een semi-rurale omgeving als Ziguinchor mensen rechten op grond verwerven voor bewoning, land- en tuinbouw en veebezit. Dit aspect is tot op heden in grondenrechtstudies tamelijk onderbelicht gebleven. Overigens heeft ook de overheid zich lange tijd nauwelijks bemoeid met een beleidsmatige ontwikkeling van secundaire steden. De wortels voor deze verwaarlozing liggen al in de koloniale tijd. Zo werd in 1947 bevoorbeeld het hele budget voor de woningbouw van de A.O.F. in Dakar besteed! (Guibbert 1981: 8)^{*}

Een secundaire stad als Ziguinchor vervult binnen een groot gebied een aantal belangrijke functies. In de eerste plaats bevinden zich daar de belangrijkste administratieve en rechtsprekende instanties; voorts zijn daar vele onderwijs- en gezondheidsinstellingen geconcentreerd, en tenslotte is het een centrum voor de kleine handel. Ziguinchor oefent dan ook een grote aantrekkingskracht uit op de plattelandsbevolking van de Casamance. Door het ontbreken van voldoende werkgelegenheid is een groot deel van de stadsbevolking agrarisch, zodat men Ziguinchor kan karakteriseren als een semi-rurale stad. Dit aspect wordt door de overheid nog steeds verwaarloosd, getuige het volgende citaat:

"Il est regrettable cependant que l'administration n'ait pas pris acte de cet état de fait et que ses schémas directeurs d'urbanisme plutôt que de préserver systématiquement les terres agricoles et d'envisager une intégration de la ville et de la campagne, préfère (sic) les choix de la 'modernisation' à outrance". (Guibbert 1981: 22)^{*}

Het grondenrechtonderzoek in Ziguinchor valt uiteen in vier onderdelen, waarvan er drie inmiddels vrijwel geheel zijn uitgevoerd. Deze onderdelen zijn (1) het bestuurlijk-politieke bestel; (2) de procedures tot landverwerving; (3) (her-)verkaveling; (4) detailstudie van één wijk. Ik zal deze punten een voor een behandelen.

Het bestuurlijk-politieke bestel

Er werd een studie gemaakt van het bestuurlijk bestel van de gemeente Ziguinchor en van de plaatselijke politieke verhoudingen voor zover van belang voor het grondenrecht. Daarvoor werd de wetgeving op het gebied van het gemeenterecht verzameld en bestudeerd. Tevens werden gesprekken gevoerd met belangrijke plaatselijke bestuurders en politici: de administrateur de la commune als hoogste verantwoordelijke van het stadsbestuur; de président du conseil municipal die een gedeeltelijk representatieve functie als burgemeester vervult; een gemeenteraadslid met belangstelling voor de urbanisatieproblematiek; plaatselijke leiders van de P.S., en van verschillende min of meer belangrijke oppositiepartijen; en tenslotte met enkele journalisten en "gewone mensen" die goed ingevoerd zijn in de lokale politiek.

Het zou te ver voeren om in dit kader de uitermate complexe bestuurlijke en politieke situatie uiteen te zetten. Bovendien is het plaatje nog niet geheel compleet, om eens het jargon van Nederlandse politici te gebruiken. Wel is het duidelijk dat er bij de grondproblematiek van Ziguinchor grote politieke belangen op het spel staan en dat over de hoofden van de stadsbewoners vele conflicten worden uitgevochten: tussen de verschillende clans binnen de P.S., tussen de P.S. en de oppositiepartijen, tussen ambtenaren, bestuurders en politici, tussen bestuurders en de Vereniging voor de Renovatie van Ziguinchor en tenslotte tussen bestuurders en de Association Karambenor, een officieel niet-politieke vereniging van Diola en Baïnouck.

Procedures tot landverwerving

In dezelfde tijd werd getracht inzicht te verwerven in de proce-
dure die gevolgd moet worden om in de gemeente Ziguinchor recht op
grond te krijgen of rechten op grond te regulariseren. Voor dit on-
derdeel werd onderzoek verricht op het kadaster, de Service des Do-
maines, het stadhuis, de gouvernance en de préfecture.

De twee belangrijkste mogelijkheden om de beschikking te krij-
gen over een perceel zijn een titre foncier en een autorisation d'oc-
cuper. Een titre foncier is een particulier eigendomsrecht op het
desbetreffende perceel, dat daarmee voor verkoop vatbaar is. Vóór
de landhervorming van 1964 kon men een dergelijk eigendomstitel op
drie manieren verkrijgen: door koop, door inschrijving van een tra-
ditioneel recht op grond in een openbaar register waardoor dat recht
werd omgezet in een eigendomstitel, en tenslotte door op een per-
ceel waarvoor men een autorisation d'occuper had een maison en dur
te bouwen; een dergelijke investering leverde een zogenaamd constat
de mise en valeur op waardoor de autorisation d'occuper werd omge-
zet in een attribution définitive; dat laatste komt overeen met een
titre foncier. In principe is na de landhervorming nog slechts de
eerste mogelijkheid overgebleven, dat wil zeggen men verkrijgt slechts
een titre foncier door koop van een titel die vóór 1964 werd ingeschre-
ven. Het creëren van nieuwe titels in deze zin is niet meer toege-
staan. De landhervormingswet voorzag echter wel in een overgangs-
regel waardoor men binnen zes maanden na het van kracht worden van
die wet zijn eigendomstitel kon laten inschrijven, of een autorisa-
tion d'occuper kon laten omzetten in een attribution définitive.
De achterstand op dit gebied is echter dermate opgelopen dat men tot
op heden nog regelmatig in het staatsblad van Senegal "Arrêtés por-
tant attribution définitive de parcelles de terrain" kan aantreffen!

Buiten dit particuliere grondbezit en de grond die voor gemeen-
schapsvoorzieningen bestemd is (het gaat dan om een titre foncier
communal), behoort alle grond binnen de gemeente tot het domaine
national. De Staat heeft het beheer over deze grond, en dat beheer
is in Ziguinchor gedelegeerd aan de administrateur de la commune.
Men kan op deze grond dus geen eigendomsrechten meer verwerven
("tous les terrains relevant du domaine national seront immatricu-

lés au nom de l'Etat")^x. De administrateur kan slechts zogenaamde autorisations d'occuper uitgeven. Dergelijke vergunningen zijn "à titre précaire et révocable", dat wil zeggen dat zij te allen tijde weer ingetrokken kunnen worden. De procedure om een dergelijke vergunning te krijgen is als volgt. De belanghebbende dient een verzoek in bij de administrateur die dit doorzendt naar de chef du service des domaines. Deze legt het verzoek voor aan de Commission régionale d'attribution de parcelles, die vervolgens de aanvrager een bericht zendt dat hij in principe in aanmerking komt voor een bepaald kavel. De aanvrager dient dan op de Service des domaines een notice de renseignements in te vullen. Deze gegevens worden door het kadaster nagetrokken; met het avis favorable van het kadaster, gaat het papier naar de préfet, die eveneens een avis moet uitbrengen. Wanneer tenslotte ook de chef du service des domaines een gunstig advies heeft uitgebracht, en de aanvrager een timbre fiscal van 1000 FCFA (ca. f 8,-) heeft betaald, kan het dossier worden opgestuurd naar de Direction des domaines in Dakar. De directeur zet zijn handtekening onder de autorisation en retourneert het dossier. Op vertoon van een identiteitsbewijs kan de aanvrager zijn autorisation ophalen. Wil hij daarna zijn perceel bebouwen, dan moet hij bij de Service de l'urbanisme een bouwvergunning ophalen. In oktober 1982 lagen er bij de service des domaines meer dan 100 aanvragen te wachten op afhandeling, omdat de Commission régionale d'attribution de parcelles al bijna een jaar niet meer bijeen was geweest (in verband met politieke strubbelingen).

Het ligt echter in de bedoeling dat het stelsel van de autorisations d'occuper binnen zeer korte tijd wordt vervangen door een erfpachtstelsel, dat weliswaar duurder is (een autorisation kost slechts 1000 FCFA per jaar), maar de belanghebbende meer rechten geeft.

(Her-)verkaveling

In de derde plaats is een onderzoek gedaan naar de (her)verkaveling van de verschillende stadswijken. In augustus 1982 heeft de gemeenteraad van Ziguinchor een Plan directeur d'urbanisme aangenomen,

waarbij de gehele ruimtelijke ordening van de stad op lange termijn geregeld wordt. Echter, sinds het begin van de zeventiger jaren is hierop vooruit gelopen door de herverkaveling van de belangrijkste en dichtsbevolkte wijken van Ziguinchor. Over twee wijken, Tilène en Lyndiane, heb ik veel materiaal verzameld. De verkaveling is daar met bijzonder veel problemen gepaard gegaan:

- verzet van de wijkbewoners tegen de komst van "étrangers", dat wil zeggen dat eerstgenoemden niet wilden dat mensen van buiten de wijk kavels toegewezen kregen vóór zij zelf tevreden waren gesteld; bovendien eisten zij dat alle volwassen leden van een familie een eigen kavel toegewezen zou krijgen;
- grote meningsverschillen tussen de "administration" en de "techniciens" over de beste uitvoering van de verkaveling en het beleid van de geschillencommissie;
- politieke problemen, onder meer doordat de politieke vriendjes van de leden van de toewijzingscommissie bij de verdeling van de kavels zouden zijn bevoordeeld;
- etnische tegenstellingen in de wijken.

De Commission de règlement de litiges, ingesteld door de gouverneur, werd met klachten overspoeld en slaagde er zelden in een aanvaardbare oplossing te vinden. De gouverneur, geconfronteerd met demonstratieve optochten, rellen en bezettingen, heeft ten einde raad het advies ingewonnen van de politiek geöriënteerde Association Karambenor, een vereniging van Diola en Baïnouck. De vereniging had haar werkzaamheden eind 1982 nog niet afgerond.

Mijn gegevens werden verzameld in archieven op het kadaster, bij de service des domaines, op de gouvernance; door bestudering van de notulen van de Commission de règlement de litiges, door gesprekken met leden van Karambenor, en door bestudering van rechtbankdossiers.

Detailstudie van één bepaalde wijk

Het vierde en laatste onderdeel van het grondenrechtonderzoek in Ziguinchor behelst een onderzoek in één bepaalde wijk, Soucoupapaye, waar veel Diola wonen. Dit onderdeel verkeerde eind 1982 nog in een

beginstadium. Er zijn reeds contacten gelegd met enkele traditionele religieuze en moderne gezagsdragers in de wijk en van één casus zijn de belangrijkste gegevens reeds verzameld. Het is de bedoeling door middel van gesprekken met genoemde gezagsdragers en andere sleutelfiguren in de wijk, en door het uitdiepen van enkele casus, een beter inzicht te verkrijgen in de wijze waarop de wijkbewoners hun grond beheren; in hoeverre traditionele en moderne rechtsregels met betrekking tot grond met elkaar in competitie zijn; op welke wijze grondenrechtconflicten worden opgelost; en waar en hoe de wijkbewoners grond verwerven buiten Ziguinchor om in hun levensonderhoud te voorzien.

2.3. Casus

Het verzamelen en in detail uitdiepen van een aantal casus is een erkende methode van onderzoek in de rechtswetenschappen. In de Casamance heb ik drie categorieën casus verzameld:

- conflicten tussen dorpen;
- individuele grondenrechtconflicten
- gevallen van ambtenaren en stadsbewoners die op het platteland bij de conseil rural een verzoek indienen tot "affectation d'un terrain".

Aangezien het onderzoek op dit gebied nog verre van compleet is, volsta ik met een korte aanduiding van enkele casus. Het gaat dus nog niet om uitgewerkte casusbeschrijvingen. Na verdere completering van het materiaal verwacht ik dat de relevantie voor de onderzochte problematiek duidelijk naar voren komt. In samenwerking met Sypkens-Smit zal met name de rol van de volksrechtelijke instanties nader onderzocht worden.

Grensconflicten tussen buurdorpen

Grensconflicten tussen dorpen vormen een belangrijk aspect van de sociale en juridische problematiek rond land, en wel langs een aantal verschillende dimensies. Ecologisch is het van belang of dorpen aan elkaar grenzen met landbouwgronden, of door onbebouwd (en onbetwist) bos van elkaar gescheiden zijn. Grensconflicten han-

gen steeds samen met historische claims, die door oraal-historisch onderzoek van vestigings- en migratiegeschiedenis onderzocht moeten worden. Relaties tussen buurdorpen nemen niet slechts de vorm aan van rivaliteit over land, en vandaar grensconflicten maar ook huwelijksrelaties spelen hierbij een rol (de dorpen zijn sterk endogaam, maar niet volledig endogaam). Nu de dorpen zijn samengevoegd tot *communautés rurales* ligt het voor de hand ons af te vragen welke historische relaties tussen buurdorpen een rol gespeeld hebben bij de afbakening van deze *communautés rurales*; en of grensconflicten tussen buurdorpen een andere vorm aannemen al naar gelang deze buurdorpen tot dezelfde, of juist tot twee verschillende, *communautés rurales* behoren. Tenslotte is er ook de religieuze dimensie: nemen grensconflicten tussen buurdorpen die overwegend dezelfde religie belijden (Islam, Christendom, of "animisme"), een andere vorm aan dan die tussen dorpen met overwegend verschillende religie? Al deze kanten van het probleem doen zich voor in het Diatock, en grensconflicten vormen dan ook een gebied van nauwe samenwerking tussen de juriste en de antropoloog.

1. Van de grensconflicten tussen buurdorpen is de affaire Diatock/Affiniam, die in juli 1976 een hoogtepunt bereikte in een gewapende oorlog, in de hele Casamance, en wellicht zelfs in heel Senegal, de bekendste. Tijdens het vorige Casamance-project van het Afrika-Studiecentrum, in 1974-1976, is over deze zaak veel materiaal verzameld. Het is te hopen dat daar alsnog inzage in kan worden verkregen. Intussen volgt Menno Sypkens-Smit vanuit Diatock de recente ontwikkelingen en heb ik zelf stappen ondernomen bij de rechtbank en op het kadaster van Ziguinchor om inzage te krijgen in de officiële dossiers.

2. Van het grensconflict tussen Kagnobon en Bessire heb ik op het kadaster inzage in het dossier gekregen. In 1957 wordt de grens tussen beide dorpen bij rechterlijke beslissing vastgesteld. Desondanks blijft het conflict voortsudderen. In 1975 wordt krachtens de landhervormingswet van 1964 een commissie ingesteld die de rechterlijke uitspraak van 1957 ten uitvoer moet leggen. Wanneer echter in opdracht van deze commissie het personeel van het regio-

naal kadasterbureau de scheidslijn tussen de dorpen komt afbakenen, stuit men op het verzet van de inwoners van Kagnobon. Zij spannen in juli 1976 een kort geding aan, waarvan de uitspraak luidt dat het de inwoners van beide dorpen verboden is de litigieuze gronden te bewerken zolang de "bornes" niet geplaatst zijn. In 1977 schrijft de chef de service du cadastre aan zijn collega op de service des domaines, dat hij geen verdere stappen onderneemt tot de conseil rural in dat gebied gekozen is. De conseil rural zal de zaak dan opnieuw moeten bekijken. In maart 1979 werd de conseil rural inderdaad gekozen, maar tot een beslissing is het tot op heden nog niet gekomen. Aangezien de dorpen in de buurt van Diatock liggen, onderzoekt Sypkens-Smit momenteel de achtergronden van het conflict; hij houdt eventuele recente ontwikkelingen in de gaten.

3. Diattang/Baïla: ook hier gaat het om een grensconflict waarbij de inwoners van Baïla zich verzetten tegen de claims van een inwoner van het buurdorp Diattang, Ibrahima Coly (getrouwd met een vrouw uit Baïla). Volgens de inwoners van Baïla hebben zij recht op de litigieuze gronden omdat zij honderden jaren geleden het dorp Dieko, dat daar gevestigd was, hebben overwonnen. Reeds in 1929 ontstonden de eerste moeilijkheden toen de broer van Ibrahima Coly de gronden opeiste. In 1958 werd Ibrahima Coly chef de canton en in die hoedanigheid trachtte hij wederom de gronden in bezit te nemen. De inwoners dienden daarop een klacht in bij de rechtbank van Bignona. Daarop volgde een hele reeks rechterlijke uitspraken (beroep, terugverwijzingen), die alle, op één na, de rechten van de inwoners van Baïla erkennen. Het kadaster krijgt tenslotte opdracht om de scheidslijn, zoals rechtens vastgesteld, met "bornes" af te zetten. Er bestaat nu wél een gedetailleerde kaart van het terrain, de "bornes" liggen klaar, maar zij zijn nog niet geplaatst. Het volledige rechtsdossier over deze zaak heb ik in mijn bezit. Met de beide hoofdpersonen in het conflict, Coly en het dorpsvoofd van Baïla, Goudiaby, zijn inmiddels afspraken gemaakt om de achtergronden van de zaak door te praten.

4. Van het laatste grensconflict tussen dorpen - Singher Diola tegen Singher Baïnouck - is het interessante aspect dat er sprake is van oppositie tussen twee etnische groepen. Ook hier werd krachtens de wet van 1964 een commissie ingesteld om het conflict te

beslechten. Het dossier dat ik ter inzage kreeg, was echter zeer onvolledig en ik ben nog niet ter plaatse geweest. Indien er tijd voor is zal deze zaak verder bestudeerd worden.

Individuele grondenrechtconflicten

Het lag in de bedoeling om in augustus 1982 de archieven van de griffie van de rechtbank in Ziguinchor te bestuderen, voorzover daarin dossiers aanwezig zijn met betrekking tot grondenrechtconflicten. De Minister van Justitie had mij hiertoe speciale toestemming verleend. De officier van justitie bij de Tribunal de première instance, die in dergelijke zaken bevoegd is, zegde mij alle medewerking toe. De dossiers zijn echter in beheer bij de hoofdgriffier. Twee weken lang ben ik meerdere malen per dag vergeefs op zijn kantoor geweest. Nadat ik vernomen had dat deze functionaris vaker nukken vertoonde en dat zijn gebrek aan medewerking niet aan eventueel verkeerd optreden van mij hoefde te liggen, heb ik een brief opgesteld aan de Minister van Justitie en gedreigd deze te versturen als ik nog langer met een kluitje in het riet gestuurd zou worden. Deze strategie wierp onmiddellijk vruchten af en sindsdien heb ik vrij gemakkelijk toegang tot de archieven. Door dit tijdverlies en het volle programma in verband met de rest van het onderzoek, kon dit onderdeel nog niet worden afgesloten.

Grondenrechtconflicten komen bij de Tribunal de première instance als strafzaken, civiele zaken of administratieve zaken. Strafzaken zijn verreweg in de meerderheid, en daarvan betreffen de meeste "occupation illicite" ex art. 423 van de Code Pénal. Tussen juni 1975 en september 1982 zijn er op de 3658 strafzaken die voor de rechter kwamen 37 die met grond te maken hebben. Een tiental dossiers zijn inmiddels bestudeerd en in kaart gebracht. Acht daarvan betroffen "occupation illicite". In al deze gevallen weigerde de beklagde op grond van volksrechtelijke claims een perceel te verlaten dat door verkaveling (in Ziguinchor) of door een conseil rural (op het platteland) aan een derde was toegewezen. In alle gevallen werd de beklagde in het ongelijk gesteld en veroordeeld tot gevangenisstraf (al of niet voorwaardelijk) en/of een geldboete. In twee ge-

vallen is de beklaagde in beroep gegaan en er bestaat een kleine kans dat deze zaken dienen vóór mei 1983. In het 9e geval worden de gezusters Faty beschuldigd van "violation de domicile et destruction de la construction d'autrui" ex art. 164, lid 2 jo. art. 409 C.P. Ook zij maken aanspraken op een perceel in Ziguinchor omdat hun ouders en voorouders daar hadden gewoond en het aan hun hadden vermaakt. Het perceel was bij de herverkaveling echter toegewezen aan een zekere Cissé, die met de bouw van een huis was begonnen. Nadat bemiddeling van het wijkhoofd niets had opgeleverd, brachten de gezusters vernielingen aan. Deze eigenrichting werd gestraft met twee jaar voorwaardelijke gevangenisstraf en 100.000 FCFA. boete. Voor de vaststelling van de schadevergoeding zou een afzonderlijk deskundigenrapport worden opgesteld. Het 10e en laatste tot nu toe bestudeerde geval is hiermee vergelijkbaar.

Het onderzoek op de rechtbank wordt in de komende maanden voortgezet.

Ambtenaren en stadsbewoners

De derde categorie casus betreft ambtenaren en stadsbewoners die op het platteland bij de conseil rural een verzoek indienen tot "affectation d'un terrain", in het algemeen om daar een fruitplantage of een tuinbouwproject te starten.

Tot nu toe heb ik drie van dergelijke casus redelijk in kaart gebracht: twee in de communauté rurale de Niaguis (in de directe omgeving van Ziguinchor) en één in de communauté rurale de Kafountine. In alle gevallen heb ik de beschikking over de notulen van de vergadering waarop de conseil rural de beslissing nam het gevraagde perceel toe te wijzen, en heb ik uitvoerige interviews gehouden met de betrokken sous-préfets, de présidents van de rurale raden en de "affectataires" zelf. Mijn voorlopige conclusie is dat deze ontwikkeling in strijd is met zowel de geest als de letter van de wet van 1964. Daarin wordt onder meer gesteld dat een "affectataire" in de communauté rurale moet wonen en het perceel persoonlijk of met behulp van zijn familie moet kunnen bewerken. Geen van de drie personen voldoet aan deze voorwaarden.

In de komende maanden zal door middel van een enquête nagegaan worden in hoeverre deze tendens zich in de Neder Casamance voortzet.

3. SAMENVATTING VAN DE ANTROPOLOGISCHE CASE-STUDY IN DIATOCK

Voor de volledigheid zal ik thans een kort overzicht geven van de case-study in Diatock, op basis van de gegevens die door Sypkens-Smit zijn verstrekt.

In de eerste fase (maart/mei) werd vooral aansluiting gezocht bij het in 1975/76 verrichte onderzoek naar landleenrelaties. Er werd begonnen met een inventarisatie van alle betrekkingen tot land bij een zo groot mogelijk aantal van de in 1975/76 ondervraagde hoofden van huishoudens. Half mei was twee-derde van deze eerdere enquête herhaald. Wat over bleef, waren voor het merendeel probleemgevallen (mensen die op reis waren, overledenen). In deze periode kwamen enkele interessante nieuwigheden aan het licht. Ten eerste het verschijnsel van een voor Diatock nieuw type rijstveld, de op afgebrande "brousse" verbouwde "riz de montagne"; ten tweede de sterke opkomst van (tomaten)tuinen. Tot juli werden deze nieuwe verschijnselen nader onderzocht; ook werden de eerste verkennende gesprekken gevoerd met mensen die bij de landbouwhervorming betrokken zijn, en werd een inventarisatie gemaakt van grondenrechtconflicten in en rondom het dorp, die nadere bestudering behoeven. Vervolgens werd in Nederland het eerste tussenrapport opgesteld en besproken met de begeleidingscommissie. Naast het wegwerken van enkele hiaten uit de eerste onderzoeksperiode en een onderzoek naar de redenen voor het verlaten van zogenaamde "zoute" rijstvelden, stond de twee periode voornamelijk in het teken van concrete conflictgevallen op het gebied van grondenrecht. De eerste, voorzichtige conclusies zijn dat het leenstelsel in Diatock onverminderd en vrijwel onveranderd intact is gebleven. Het aantal leenrelaties met "vrienden" is echter afgenomen, vooral met betrekking tot pindavelden (een vermindering met 30% in vergelijking met 1975) Dit feit zou er op kunnen wijzen dat men toch iets huiveriger is geworden ten aanzien van het uitlenen aan niet door verwantschapsrelaties verbonden personen.

Het ligt voor de hand te onderzoeken in hoeverre aanverwantschapsrelaties (dat wil zeggen via huwelijken) worden aangegrepen om het systeem van landleenrelaties te manipuleren in de nieuwe sociaal-economische context. Op dit punt zal nog aanvullend onderzoek worden gedaan.

Door het verzilten van veel rijstvelden is het areaal daadwerkelijk gecultiveerde velden sterk verminderd. Maar op deze velden speelt het leenstelsel nu een rol van extra betekenis: meer dan één-vierde van dit land is in een leenrelatie betrokken. Het nivelleringsmechanisme van het leenstelsel komt hier dan ook het sterkst tot uiting: enkel-leners (dat wil zeggen leners die slechts één perceel hebben geleend) hebben tweemaal zoveel gecultiveerde grond tot hun beschikking dan ze bezitten, en enkel-uitleners (zij die slechts één perceel hebben uitgeleend) lenen de helft van hun cultiveerbare bezit uit, en dit ondanks de mogelijkheden die de Wet van 1964 biedt aan leners van land om dergelijke terreinen tot hun "eigendom" te laten verklaren. Men moet welhaast concluderen dat het eigen, traditionele, systeem in Diatock niet heeft opgehouden te functioneren en dat het zich zelfs in zekere zin ontwikkeld heeft onafhankelijk van - althans niet stoelend op - door de Senegalese overheid ingevoerde nieuwe rechtsstructuren. Een nieuwe instelling als de conseil rural lijkt een plaats gekregen te hebben naast de oude structuren en zonder al te grote problemen te zijn aanvaard. Maar in de praktijk van Diatock is er meer sprake van een zeker lijdelijk verzet, en neigt men ertoe zich (nog) sterker dan voorheen in de eigen, endogame, gemeenschap terug te trekken en kwesties zelf op te lossen. Problemen betreffende land en daarmee samenhangende conflicten hebben in Diatock vrijwel steeds hun wortels in de traditie en slepen zich al jaren, zo niet generaties, voort. Wanneer dergelijke conflicten voor instanties buiten het dorp gebracht worden, worden zij door die instanties dikwijls op de lange baan geschoven of, onder terugverwijzing naar het dorp, niet in behandeling genomen. Bepaalde moeilijkheden, die direct verband houden met de landhervormingswet, met name onteigening ten algemene nutte, lijken tot nu toe gelaten geslikt te worden, maar de kiem van verandering en onrust is in potentie aanwezig. Het bestaand systeem in Diatock zal niet in eerste instantie van

binnenuit doorbroken worden. Veranderingen moet men eerder van buitenaf verwachten en wel van:

- door de overheid of buitenlandse organisaties geëntameerde ontwikkelingsprojecten;
- functionarissen die door hun positie en relaties land weten te verwerven, en tenslotte
- zogenaamde "évolués", die afkomstig zijn uit de eigen gemeenschap en, elders wijs geworden, grootse plannen binnen het dorp koesteren.

4. DIVERSEN

- Aan het eind van de tweede fase van het onderzoek (eind november/begin december) bracht Wim van Binsbergen als lid van de begeleidingscommissie een bezoek aan het onderzoeksgebied. Naast Diatock en Lenguéwal (het onderzoeksgebied van de Nederlandse onderzoeker Lex Achterstraat) werden diverse plaatsen in de Casamance bezocht. Tevens werd het verzamelde materiaal geëvalueerd en gezamenlijk de voortgang van het onderzoek besproken. Door beide onderzoekers werd het bezoek als zeer nuttig ervaren.
- Op 23 november werd een "journée de concertation sur les recherches et études en milieu rural en Casamance" bijgewoond, dat door het ISRA (Institut Sénégalais de Recherches Agricoles) in Ziguinchor was georganiseerd. Ons onderzoekproject werd daar door mij en Sypkens-Smit gepresenteerd. Het zeer gevarieerde gezelschap (er waren geografen, economen, hydrologen, sociologen, agronomen, oceanologen en historici) reageerde enthousiast en positief op onze voordrachten. De discussie over ons project kan zonder overdrijving tot de meest levendige van die dag bestempeld worden. Van groter belang is echter dat die dag bijzonder nuttige contacten heeft opgeleverd.
- Op 4 en 5 december organiseerde ik in Ziguinchor twee studiedagen voor Nederlanders die in Senegal onderzoek verrichten. Van deze dagen is een afzonderlijk verslag opgesteld.
- Tenslotte is er in de periode juli/december enige energie gestoken in het "promoten" van mijn proefschrift: Senegal, staatsrechtelijke en politieke ontwikkelingen. Er is een televisie-uitzending van een half uur geweest waarin het boek aan het Senegalese

kijkerspubliek werd gepresenteerd, een interview op de radio en een korte aankondiging op de radio in het Wolof. Op 5 juli werd ik door de voormalige president van Senegal, Senghor, in audiëntie ontvangen, waarbij ik hem een exemplaar van het boek aanbood. Bij deze gelegenheid raadde Senghor mij aan bij de Fondation Léopold Sédar Senghor een aanvraag in te dienen ter subsidiëring van de Franse uitgave van het boek. Nadat de aanvrager in november zoek geraakt bleek te zijn, heb ik voor de tweede maal een "dossier" ingezonden. De Stichting zal begin 1983 over de aanvraag beslissen. Insiders achten de kans op een positieve reactie groot.

5. PROGRAMMA VOOR DE DERDE ONDERZOEKSFASE: FEBRUARI-APRIL 1983

In de eerste week van februari moeten in Dakar enkele zaken geregeld worden:

- verlenging van de "autorisation de recherche";
- opzoeken van enkele documenten in de Archives Nationales du Sénégal;
- gesprek met de directeur de l'Urbanisme voor nadere informatie over het Plan directeur d'urbanisme van Ziguinchor;
- overleg met de Senegalese socioloog A. Cissé die in de Casamance een onderzoek heeft verricht naar het functioneren van enkele communautés rurales.
- gesprek met de directeur van de Nouvelles Editions Africaines in verband met de uitgave van de Franse vertaling van mijn proefschrift.

Het programma in de Casamance ziet er als volgt uit:

1. Op basis van de eerder genoemde oriënterende besprekingen in een groot aantal communautés rurales zal een systematische enquête worden uitgevoerd in zoveel mogelijk communautés rurales van de Neder-Casamance. Het belangrijkste doel van deze enquête is inzicht te verkrijgen in de mate waarin en de wijze waarop "buitenstaanders" grond verwerven in een communauté rurale.
2. Voortzetting van het onderzoek op de rechtbank van Ziguinchor.
3. Voortzetting van het onderzoek in semi-ruraal gebied.

Hieronder valt in eerste instantie het onderzoek in de wijk Soucoupapaye. Tevens zal het onderzoek worden voortgezet in het dorp-

je Trankil, even buiten Ziguinchor, waar de hoofdpersonen in de centrale casus van Soucoupapaye rijst- en pindavelden huren. De rurale achtergronden van deze hoofdpersonen zullen vooral door Sypkens-Smit worden aangedragen.

4. Aanvulling van de ontbrekende gegevens in de diverse casus.
5. Indien mogelijk zullen de beide onderzoekers rechtszaken op volksrechtelijk en modern niveau bijwonen.
6. In het onderzoek op dorpsniveau van Sypkens Smit is inmiddels (vooral na uitvoerige mondelinge en schriftelijke consultaties met de beide leden van de begeleidingscommissie en de andere onderzoeker) de definitieve stap gemaakt van kwantitatieve naar kwalitatieve materiaalinzameling: rechtsregels en daarmee verband houdende voorstellingen ten aanzien van grond en vooral de wijze waarop het grondenrecht zich manifesteert in het sociale en juridische proces op dorpsniveau; daartoe zal met name reeds verzameld casusmateriaal gecompleteerd worden.
7. In dit kader zal ook de juriste zich tijdelijk in Diatock vestigen om vanuit haar zicht op het nationale en regionale niveau en Sypkens-Smit's kennis van de lokale situatie, de inpassing van Diatock binnen de hogere bestuurlijke eenheden nader te bestuderen.
8. opbreken, pakken, vertrek.

6. CONCLUSIE: DE AANSLUITING TUSSEN DE JURIDISCHE EN DE ANTROPOLOGISCHE KANT VAN HET ONDERZOEK

Dit tussentijds rapport lijkt niet de plaats om de theoretische uitgangspunten die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, uitvoerig uiteen te zetten, en met het verzamelde materiaal te confronteren. De nadruk lag hier op concreet materiaal, en de onderlinge verbanden daartussen.

In deze materiaalinzameling is de coördinatie tussen juriste en antropoloog van het grootste belang. Wij kunnen ons gelukkig prijzen dat in het menselijke en collegiale vlak deze samenwerking uiterst voorspoedig verloopt. Inmiddels is het nuttig ook de wetenschappelijk-inhoudelijke kanten aan te geven waarop deze samenwerking zich concreet voltrekt. Deze kanten zijn in de loop van dit

rapport al terloops aangegeven. Laat ik ze tot besluit nog eens samenvatten.

- In systematisch opzicht vormt het Diatock-materiaal een lokale, min of meer traditionele "base-line" waaraan wij voortdurend zullen refereren bij het doen van uitspraken over het Diola-grondenrecht, zijn sociaal en economisch functioneren, en de verandering die het ondergaat onder moderne economische, sociale en bestuurlijke omstandigheden.

- Door de detailkennis die ten aanzien van Diatock vergaard is en wordt, wordt het mogelijk om - als aspect van rechtspluralisme - de ontwikkeling van een nieuw, specifiek lokaal, volksrecht hier te bestuderen; juridische vragen worden dan beantwoord in het licht van een antropologische inbreng, namelijk concrete kennis van het sociale en juridische proces op dorpsniveau.

- Reeds is aangegeven hoe de specifieke vorm van grensconflicten tussen het dorp Diatock en het buurdorp Affiniam een concreet descriptief kader vormt dat ook voor de analyse, door de juriste, van andere soortgelijke conflicten heuristische waarde zal hebben.

- Het goedgekende dorp Diatock behoort tot de communauté-rurale van Mangagoulak die op zich weer deel uitmaakt van hogere bestuurlijke eenheden. Terwijl de antropoloog vanuit het dorpsniveau de verbinding maakt naar de micro-politiek van de conseil rural, daalt de juriste af langs de bestuurlijke eenheden vanaf het regionale niveau, zodat beider inzichten en kennis kan worden gebundeld bij de analyse van de conseil rural en zijn doorwerking op dorpsniveau.

- Iets dergelijks doet zich voor bij het bestuderen van de netwerkcontacten en vormen van landbezit/landgebruik van de familie Sagna, te Ziguinchor, wier verwantschapsbanden regelrecht naar Diatock doorvoeren. Achtergrondgegevens geleverd door de antropoloog moeten de situatie zoals in kaart gebracht door de juriste helpen analyseren.

- Een aspect waarop de antropoloog ten gevolge van de afwezigheid van etnische diversiteit in het dorp Diatock geen descriptieve bijdrage kan leveren, maar waarin algemene antropologische inzichten van groot belang zijn, is dat van de etnische problematiek binnen de conseils ruraux. In een aantal communautés rurales heb-

ben wij geconstateerd dat Diola raadsleden numeriek en qua invloed dominant zijn, ook al vormen Diola niet de oorspronkelijke, noch de talrijkste groep bewoners van de communauté. In dit kader is het van groot belang de rol en geschiedenis van de Bainounck te onderzoeken - een aan de Diola verwante etnische groep die velen beschouwen als oorspronkelijke beheerders van het land. Dit roept de vraag op naar de plaatselijke betekenis van grondvoogden. Het antropologische veldwerk heeft in het Islamitische Diatock vooralsnog weinig van deze institutie kunnen bespeuren, maar de antropologische literatuur over de Neder-Casamance suggereert dat zij toch van niet onaanzienlijk belang kunnen zijn.

Deze punten waarop zich de samenwerking tussen juriste en antropoloog verdicht, krijgen vorm in zeer geregelde gesprekken (zowel in Ziguinchor als tijdens verblijf van de juriste in het dorp Diatock) en in briefwisseling. Zij zullen nader uitgediept worden tijdens de uitwerkperiode in Nederland.

Bijlage 1.

In Dakar bezochte personen en instellingen

1. Faculté des sciences juridiques	- M. Diaité (doyen)
- Ismaïla NDiaye (assistant)
- Marc Débène (Droit administr.)
2. I.F.A.N.	- Mamadou Niang (socioloog)
3. CREDILA	- Abdel Kader Boye (directeur, jurist)
4. ENEA	- Cheikh Tidiane Sy (directeur)
- Samba Dione (dir. des études)
- docenten en studenten die in de Casamance onderzoek doen.
5. B.O.M.	- Mamadou Talla (directeur)
- Robert Sarr (réforme adminin.)
6. ENDA	- Jacques Bugnicourt (directeur)
- Tamsir Sall (droit foncier)
7. SONED	- MBaye Diat (dir.; schrijver v.e. proefschrift over de réforme foncière)
8. ISRA	- Jacques Diouf (socioloog)
- Jacques Faye (socioloog)
9. ORSTOM	- Gérard Salem (socioloog)
10. DAT	- Mamadou Thiam (directeur)
- Ablaye NDiaye (urbaniste)
11. S.N.G.	- Najim Guissé (directeur)
12. C.R.H.U.A.	- Thiécouta NGom (directeur)
- Boubacar Fall (aménagiste)
13. A.N.S.	- M. MBaye (directeur)
14. Ministère du Plan	- Afdeling regionale planning
15. Ministère de l'intérieur	- Amadou Fall (directeur du cabinet; ex- O.v.J. te Ziguinchor)
- Afdeling réforme administr.
16. Secr. d'Etat à la Promotion Humaine	- Ousmane Samb & Abdou Aziz Cis (dir. animation et expansion)
17. Ministère de la Justice	- MBengue (minister)
- Benglia (dir. affaires civile)
- Abd. Thiam (dir. du cabinet)
18. Palais de la Justice	- Louis Carvalho (proc. gén.)
19. Service de l'Urbanisme	- Mamadou Sylla (directeur)
- Landing Sané (urbaniste)
20. Direction des Domaines	- M. Thiam (directeur)
21. Yasmine Marzouk	- heeft enigszins vergelijkbaar onderzoek in de Gas. gedaan.
22. Assoc. pour la Promotion Communale Internationale	- M. & Mme. Fouilland
23. L.S. Senghor	- oud-president, Senegal

Bijlage 2.

Overzicht van de bestuurlijke eenheden in de Casamance waar gesprekken werden gevoerd met préfets, sous-préfets et leden van de conseil rural.

Département	Arrondissement	Communauté rurale
1. Ziguinchor	1. Niaguiss	1. Adeane 2. Niaguiss 3. Camaracounda
	2. Nyassia	4. Nyassia 5. Enampore
2. Bignona	3. Diouloulou	6. Diouloulou 7. Kafountine
	4. Sindian	8. Djibidione
	5. Tenghori	9. Ouonck
	6. Tendouck	10. Thionk-Essyl 11. Balingor 12. Mangagoulack
3. Oussouye	7. Loudia-Ouoloff	13. Oukout 14. Mlomp
	8. Kabrousse	15. Diembering
4. Sédhiou	9. Marsassoum	16. Sansamba
	10. Bounkiling	17. Diaroumé
5. Kolda	11. Médina-Yoro-Foula	18. Ndorna
6. Vélingara	12. Kounkané	19. Kounkané

Bijlage 3.

Overzicht van de communautés rurales in de Casamance

1. Département de Ziguinchor

Arrondissement de Niaguis

1. Adéane
2. Niaguis
3. Boutoupa Camaracounda

Arrondissement de Nyassia

4. Nyassia
5. Enampore

2. Département de Bignona

Arrondissement de Diouloulou

6. Diouloulou
7. Kafountine
8. Djignaky

Arrondissement de Sindian

9. Sindian
10. Suelle
11. Djibidione
12. Oulampane

Arrondissement de Tenghori

13. Tenghori
14. Ouonek
15. Coubalan
16. Niamone

Arrondissement de Tendouck

17. Thionck-Essyl
18. Kartiack
19. Diegoune
20. Balinghore
21. Mangagoulack

3. Département de Kolda

Arrondissement de Dabo

22. Salikégné
23. Bagadadji
24. Coumbacara
25. Dabo
26. Mampatim

Arrondissement de Dioulacolon

27. Saré-Bidji
28. Tankanto-Escale
29. Dioulacolon
30. Médina-El-Hadji

Arrondissement de Médina-Yoro-Foula

31. Pata
32. Médina-Yoro-Foula
33. Fafacourou
34. Ndoma

4. Département d'Oussouye

Arrondissement de Loudia Ouolof

35. Oukout
36. Mlomp

Arrondissement de Cabrousse

37. Djimbering
38. Santiaba-Manjaque.

5. Département de Sédhiou

Arrondissement de Diendé

- 39. Djirédji
- 40. Bambaÿ
- 41. Diendé
- 42. Sakar
- 43. Dianah-Malari

Arrondissement de Tanaff

- 44. Tanaff
- 45. Simbandi Brassou
- 46. Niagha
- 47. Kolibantang
- 48. Karantaba

Arrondissement de Marsassoum

- 49. Sansamba
- 50. Marsassoum
- 51. Bemet Bidjini

Arrondissement de Bounkilling

- 52. Bounkilling
- 53. Bona
- 54. Ndiamacouta
- 55. Diaroumé

Arrondissement de Diattacounda

- 56. Goudomp
- 57. Diattacounda
- 58. Samina-Escale

6 Département de Vélingara

Arrondissement de Kounkané

- 59. Kandia
- 60. Saré Koli Salé
- 61. Némataba
- 62. Kounkane

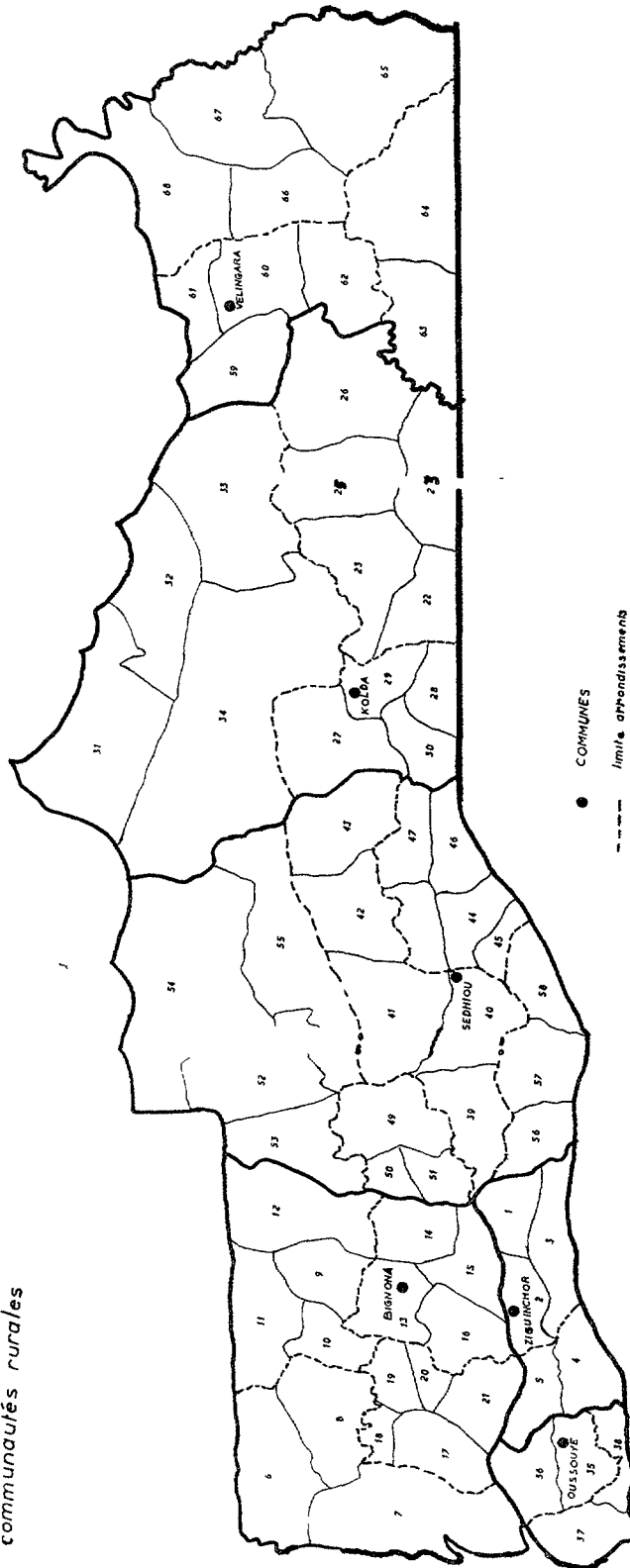
Arrondissement de Pakour

- 63. Ouassadou
- 64. Patoumba

Arrondissement de Bonconto

- 65. Linkéring
- 66. Bonconto
- 67. Médina-Gounasse
- 68. Sinthian-Koundara

REGION DE CASAMANCE
communautés rurales

- COMMUNES
- - - limites départements
- limites communautés rurales
- limites départements

ECHELLE: 1/600.000
MPC/DP/DP.R./1982

Bijlage 4. IN ZIGUINCHOR BEZOCHTE PERSONEN EN INSTELLINGEN

Service du Cadastre	Samba Bathily (Chef) Moustapha Diouf (adjoint au Chef) M. Sané (Archiviste)
Service des Domaines	Diacrayaon Kaba (Chef) Ibraïma Seck (Chargé des titres fonciers)
HARZA (Bureau d'études)	A. Cissé (Sociologue) Bakary Diedhiou (Statisticien) Chérif NDiaye (Sociologue)
Tribunal de Ziguinchor	Mouhamadou NGom (Procureur de la République) Mr. Diallo (Greffier en chef) Racine Kane (Greffier) Mr. Guèye (Greffier)
Parti Socialiste (PS)	Bissirou Cissé Balla Moussa Daffé Joseph Mathiam
SOMIVAC	Ousmane Touré
M.R.S.	Alassane NDiaye (later overgelopen naar de PS)
P.D.S.	Famara Mané (later overgelopen naar de PS)
Hotel de Ville	MBaye Guèye
Antenne régional en Casamance du Ministère du Plan	
Gouvernance	M. le Gouverneur Ahmadou NDiaye (Adjoint au gouverneur, chargé de l'administration) Mame Seydou Diop (Chargé du développement)
COREZI	M. Gomis (Président)
Service régional de l'Urbanisme	M. NDene (Chef)
Association Karambénor	El-Hadj Ibrahima Coly (Président)

Mamadou Abdoulaye Sy (Président du Conseil municipal de Ziguinchor)
Aloïse Gorgui Dione (Chef des archives régionales de Ziguinchor)
Bocar Diallo (Administrateur de la Commune de Ziguinchor)
Etienne Carvalho (Membre du conseil municipal de Ziguinchor, en
lokaal leider van een PS-'clan')
Cheikh NGom (Membre du conseil municipal de Ziguinchor, architecte/
urbaniste)
Mahecor Diouf (Commandant, Camp Militaire de Ziguinchor)
Adama Goudiaby (Coordinateur du tourisme rural intégré)
Pape Moustapha Guèye (Secrétaire général de la chambre des Métiers
de Casamance)
Ibrahima Soly Mandian (Journaliste)
Moussa Diop (Journaliste)
Abbé Augustin Diamacoune Senghor ('amateur-historicus' van de
Casamance)
Paolo Palmeri (Italiaans antropoloog, verricht onderzoek in Enampore
, Basse Casamance)

Bijlage 5. RAPPORTEN ETC. TOT DUSVER UIT DIT ONDERZOEK VOORTGEKOMEN

- E.A.B. van Rouveroy van Nieuwaal (1979), Voorstel grondenrecht-onderzoek Senegal, ASC, 12 pp.
- E.A.B. van Rouveroy van Nieuwaal, W.M.J. van Binsbergen, G.S.C.M. Hesseling & M. Sypkens-Smit, (1981) De antropologische aspecten van grondenrecht in een juridische overgangssituatie: Senegal, WOTRO-aanvraag, ASC, 17 pp.
- J.M. van der Klei & G.S.C.M. Hesseling (1979), Anciens et nouveaux droits fonciers chez les Diola et leurs conséquences pour la répartition des terres, in: E.A.B. van Rouveroy van Nieuwaal & A.K. Améga (red.) La réforme agro-foncière dans les pays du Conseil de l'Entente en Afrique de l'Ouest, ASC, pp. 53-66.
- G.S.C.M. Hesseling (1980), Le droit foncier dans une situation juridique transitoire: Le Sénégal, bijdrage voor de Journées d'Etude sur les Problèmes fonciers en Afrique noire, Parijs, Laboratoire de l'anthropologie juridique, 10 pp.
- G.S.C.M. Hesseling (1982a) Verslag van de oriëntatieris naar Senegal, 15 november-13 december 1981, ASC, 36 pp.
- G.S.C.M. Hesseling (1982b) Grondenrecht in Senegal, paper Vrije Universiteit, Amsterdam, 8 pp.
- G.S.C.M. Hesseling (1982c) Voortgangsrapport, gepresenteerd op de ASC-studiedagen voor Nederlandse onderzoekers in Senegal, Ziguinchor, 8 pp.
- G.S.C.M. Hesseling (1983) Verslag studiedagen Nederlandse onderzoekers te Ziguinchor, 4-5 december 1982, ASC, 21 pp.
- M. Sypkens-Smit (1982a), Tussenrapport, ASC, 60 pp.
- M. Sypkens-Smit (1982b), Overzicht van de grote lijn, en casusmateriaal, ASC, 20 pp.
- M. Sypkens-Smit (1982c), Voortgangsrapport, gepresenteerd op de ASC-studiedagen voor Nederlandse onderzoekers in Senegal, Ziguinchor, 7 pp.
- G.S.C.M. Hesseling & M. Sypkens-Smit (1982a) Beknopt verslag betreffende de aanloopperiode van het Senegal-I project, en enige opmerkingen, ASC, 16 pp.
- G.S.C.M. Hesseling & M. Sypkens-Smit (1982b) Le droit foncier dans

une situation juridique transitoire: Présentation des aspects juridiques et anthropologiques, paper Journées d'Etudes ISRA, Ziguinchor, 10 pp.

W.M.J. van Binsbergen (1982) Voorstel inspectiereis Senegal, ASC, 3 pp.

W.M.J. van Binsbergen (1983) Verslag oriëntatie-/inspectiereis Guinee-Bissau en Senegal, 17 november-15 december 1982, ASC, 19 pp.